

**KOCA RAGIP PAŞA DİVAN'INDA DÜŞÜNCE
VE
DÜŞÜNCEYLE İLGİLİ BENZETMELER**

İ. Çetin DERDİYOK¹

ÖZET

XVIII. yüzyıl devlet adamı ve şairlerinden Koca Ragıp Paşa, şiirlerinde “düşünce” kavramına önem veren bir şair olarak dikkati çeker. Şiirlerinde Doğu ve Batı kültürlerinde önemli yere sahip âlim ve filozofların adları da geçmektedir. Beyitlerinden her ne kadar Batı kültürünü ve felsefesini tanıdığı anlaşılrsa da Ragıp Paşa'nın Doğu kültürüne bağlı olduğu görülür.

Koca Ragıp Paşa Divan'ında “Düşünce” ve “Düşünce”yle ilgili terimlerden “Endişe” 8, “Fıkr” 17, “İdrâk” 7, “Derk” 3, “Fehm” 5, “Re'y” 2 kez geçmektedir. Bu sözcüklerin büyük bir kısmı daha iyi anlatılmak amacıyla somut nesnelere benzetilmiş, bir kısmı da sözlük anlamıyla yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Koca Ragıp Paşa, XVIII. yüzyıl, divan, düşünce, felsefe, endişe, fıkr, idrâk, derk etmek, fehm, re'y.

**THOUGHTS IN DIVAN OF KOCA RAGHIP PASHA AND SIMILARS
ABOUT THE THOUGHTS**

ABSTRACT

XVIII. century-old statesman and poet Koca Raghıp Pasha, draws attention as a poet who attaches importance to the concept of “thought” in his poems. In this context, the names of scholars and philosophers who are important in Eastern and Western cultures are mentioned in their poems. Although it is understood from the descriptions in the couplets that it is connected to the Eastern culture even though it is known to Western philosophy.

“Concern” as a term related to “Thought” and “Thought” in Koca Ragıp Pasha Divan; “Apprehension” 8, “İdea” 17, “Cognizance” 7, “Understanding” 3, “Comprehension” 5, “Opinion” 2 time passed. Much of these words are likened to concrete objects in order to better explain them. Some of them are in dictionary meaning.

Key Words: Koca Raghıp Pasha, XVIII. century, divan, thought, apprehension, idea, cognizance, understanding, comprehension, opinion.

---

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D., cderdiyok@cu.edu.tr

Giriş

Koca Ragıp Paşa, eski şiirimizde Nâbî'den sonra hikemî tarzın en önemli temsilcisidir; şiirlerinde “akıl ve düşünce” kavramları önemli bir yer tutar. Daha önceden Ragıp Paşa'nın şiirlerinde bu kavramları incelemeyi düşünmüş ve çalışmaya başlamıştık². Koca Ragıp Paşa'nın Divan'ı yeni Türk harfleriyle kitap olarak yayımlanmadığından incelememizde Hüseyin Yorulmaz'ın yüksek lisans (Yorulmaz, 1989) ve Ömer Demirbağ'ın doktora tezinden (Demirbağ, 1999) yararlandık. Hüseyin Yorulmaz'ın 1998 yılında yayımladığı, Ragıp Paşa'nın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verdiği, divandan seçtiği bazı şiirlerin yer aldığı Koca Ragıp Paşa adlı bir kitabı da vardır (Yorulmaz, 1998).

Her iki tezde yer alan beyitler karşılaştırılmış, doğru okunduğunu düşündüğümüz şekli incelemeye alınmıştır. Tezlerde farklı biçimde yazılmış sözcükler dipnotlarda gösterilmiş, ayrıca inceleme kısmına alınan beyitlerin altında her iki tezde yer aldıkları sıra belirtilmiştir.

Divan'ı taradığımızda düşünceyle ilgili sözcüklerden “Endişe”nin 8; “Fıkr”ın 17, “İdrâk”ın 7, “Derk”in 3, “Fehm”in 5, “Re’y”in 2 kez geçtiğini tespit ettik. “Endişe” sözcüğü Farsça, diğerleri ise Arapçaydı. Çalışmamızı bu sözcüklerin bulunduğu beyitler üzerinde yaptık. Beyitleri daha iyi anlayabilmek için çoğu kez manzumenin tümünü veya ilgili beyitin önceki ve sonraki beyitlerini incelememiz gerekti.

XVIII. yüzyıl Osmanlı sahasında yetişen Koca Ragıp Paşa'nın “düşünce” ile ilgili benzetmelerini tespit etmek, dünyasını anlamak, onu daha iyi tanımamıza vesile olacaktır diye düşündük. Böylece onun sanatını, düşünce dünyasını biraz daha tanımayı ve tanıtmayı umuyoruz.

Makalede önce Farsça “Endişe” sözcüğünün geçtiği 8 beyit incelenmiş, daha sonra 17 fikir, 7 “İdrâk” ve 3 “Derk etmek” filinin geçtiği beyit, daha sonra 5 “Fehm” ve 2 “Re’y” sözcüğünün bulunduğu beyit incelenmeye ve bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

İnceleme

A. “Endişe”

Sözlüklerde “Endişe” sözcüğü:

---

² Koca Ragıp Paşa Divanı'nda “Akıl” kavramıyla ilgili çalışmamızı ICOSTURK'ün 14-16 Ekim 2016 tarihinde Barselona'da yaptığı Türkoloji sempozyumunda sunduk. “Düşünce” kavramıyla ilgili kısmı da “Ölümünün 250. Yılında Koca Râgıp Paşa'ya Armağan” kitabı için düşündük.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Ferheng-i Ziya'da "Endişe" "Düşünce; Korku mastarı endişiden = Düşünmek"; "Korkmak" (Ziya Şükûn, 1984, s. 180).

Kâmûs-ı Türki'de "Fars 1. Düşünce, tefekkür, 2. Gam, keder, gâ'ile, 3. Şüphe, vesvese, merak" (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 176).

Mükemmel Osmanlıca Lugati'nde "Fikir, hayâl, düşünce, muhterizâne düşünme, merak, üzüntü" (Ali Nazima-Reşad, 1319, s. 110).

Lügat-ı Nâcî'de "Fikir, hayâl" (Muallim Nâci, 1987, s. 126).

Burhân-ı Katı'da "Hempîşe vezinde fikir, hayal ve mülâhaza manasına. Korku, havf ve haşyet manasına gelir. Bu korkudan Türki'de sakınma ile tabir olunur" (Mütercim Asım, 2000, s. 215; Muhammed Mu'in, 1376, s. 172).

TDK Türkçe Sözlüğünde "1. Tasa, kaygı. 2. Kuşku. 3. Korku. 4. Düşünce" anlamlarında olduğu belirtilmiştir (Türkçe Sözlük, 2011, s. 798).

Bu kaynaklara göre Farsça "Endişe" sözcüğü "düşünmek" anlamıyla birlikte daha çok "kaygıdan kaynaklanan bir düşünme" anlamında kullanılmaktadır. Nitekim günümüz Türkçesinde de daha çok "kaygılanmak" anlamındadır.

1.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

İderse nahl-bend-i kilik-i sihr-âsâr-ı **endişem**³

Fezâ-yı pehn-i tahrîr⁴ üzre nev-tarh-ı hıyâbânî

(Yorulmaz, Kaside 2/5a; Demirbağ, II Kaside/5a)

Nahl-bend-i kilik-i sihr-âsâr-ı endişem, fezâ-yı pehn-i tahrîr üzre nev-tarh-ı hıyâbânî iderse,

Düşüncemin büyüleyici işler yapan kaleminin bahçivani, yazının geniş alanında iki tarafı ağaçlı, büyük ve güzel, yeni bir yol açarsa,

"Nahl-bend-i kilik-i sihr-âsâr-ı endişem" tamlamasında düşünce, önce büyüleyici eserler ortaya koyan bir kaleme, sonra kalemi kullanan bahçivana benzetiliyor. "Düşünce kaleminin büyüleyici eserler ortaya koyan bahçivani, yazının geniş alanında iki yanı ağaçlı güzel bir yol yaparsa" şeklinde günümüz Türkçesine çevirebileceğimiz beyitte, düşünce kaleminin etkileyici gücü anlatılmaktadır.

Beyitte, düşüncenin güzel eserler ortaya koyan bir kalem gibi düşünüldüğü ve hayal gücü ile yaratıcılığının vurgulandığı görülüyor.

2.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Ma'ârif 'âlemin teshîr idüp şemşîr-i **endişem**

³ Demirbağ'da "nahl-bend kilik-i" şeklinde okunmuş. "nahl-bend-i kilik-i" şeklindeki okuyuş vezne ve anlama daha uygun düşüyor.

⁴ Yorulmaz'da "Fezâ-yı pehn-i tahrîr" şeklinde tamlamasız okunmuş.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

İçinden bir kılıç tîmârdır mülk-i sühandânî⁵

(Yorulmaz, Kaside II/14; Demirbağ, II Kaside/14a)

Şemşîr-i endîšem, ma'ârif 'âlemin teshîr idüp, mülk-i sühandânî içinden bir kılıç tîmârdır.

Düşünce kılıcım, mârif âlemini ele geçirmiştir, (güzel söz söyleme) şiir ülkesi onun içinde bir kılıç tîmarıdır.

Bu beyit, Koca Ragıp Paşa'nın kişiliği hakkında da ipuçları vermektedir. Şair düşüncesini, bütün âlemi ele geçiren kılıca, şiir sanatını, edebiyatı ise bu âlemde yer alan bir kılıç tîmarına benzetiyor. "Tîmar en çok sipahilere (silahlı atlı) verilirdi. Tîmarlı sipahiler, gelirlerinin üç bin akçesini kendi geçimlerine ayırırlardı. Buna "kılıç tîmarı" denirdi. Geri kalan gelirin üç bin akçesi için bir cebeli, beslerlerdi. Tîmar sahipleri öldüklerinde, yetişmiş oğulları varsa, kılıç tîmarları onlara verilirdi" (A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi, 1984, s. 993). "Terim olarak, Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder" (İnalçık, 2012, s. 176). "İcmal defterinde kayıtlı bir tîmara dahil köylerinkilerle uyumlu sınırlara sahip, 'kılıç' adı verilen malî ve askerî bir birim oluşturmaktaydı" (İnalçık, 2012, s. 177). Yani şiir, söz söyleme bir ülkedir, maarif, yani bilgi ise bu ülkeleri bünyesinde bulunduran âlemdir. Düşüncenin de bütün bu âlemi fetheden kılıca benzetildiğini görüyoruz.

Şair, düşüncenin etkin gücünü yaratıcı eserler ortaya koyan "kalem"e ve "kılıç"a benzeterek anlatıyor.

"Osmanlı kanun koyucuları, sipahilerin sayısında istikrar sağlamak amacıyla tîmarların bölgesel ve malî birliğini koruyacak çeşitli önlemler almıştır. Her tîmar birimi (kılıç) icmal defterlerinde ayrı bir madde halinde kaydedilmiş ve bu birimler değiştirilmemeye çalıılmıştır. İcmal defterlerinde kabul gördüğü şekliyle tîmar teşkilâtının ve kılıç birimlerinin sayısını kontrol etmek için devlet belirli kurallar koymuştur. Defterde kaydedildiği şekliyle bir tîmar birimi hisse olarak parçalanamaz ve bağışlanamaz ya da bütün halinde bir başka birime katılamazdı" (İnalçık, 2012, s. 178).

3.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Nefy ü isbât-ı femünde mütehâlif akvâl

Mühr-i **endîşe** bu mahzarda müşevveş basılır

(Yorulmaz, Gazel 63/3b; Demirbağ, Gazel 30/3b)

Nefy ü isbât-ı femünde mütehâlif akvâl, mühr-i endîşe, bu mahzarda müşevveş basılır.

Ağzında birbirine karşı olumlu olumsuz sözler, düşünce mührü, burada (bu yerde) karışık (ters) basılır.

⁵ Yorulmaz'da "tîmârdır mülk-i sühandânî".

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Şair, “Zînet ile pest fitratlara rif’at gelmez; kâliçe, her tarz ile olsa münakkaş basılır” şeklinde nesre çevirebileceğimiz Divan’da yer alan bir önceki beyitte halı üzerinde de şekillerin süslü ve simetrik basılacağını belirtiyor. İncelediğimiz bu beyitte de düşünce mühüre benzetilmiştir. Çünkü düşünce, karşıt anlamlarıyla ağızda söz olarak ortaya çıkar. Divan şiirinde sevgilinin ağzı mühüre, hâteme benzetilir. Kağıt üzerinde görülmesi gereken yazı, mühür üzerine ters olarak kazınır.

4.

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

Neşve-i sahbâ-yı hikmet câm-ı **endîşemdedir**

Cilve-i şûh-ı perî-zâd-ı sühan şîşemdedir

(Yorulmaz, Gazel 65/1a; Demirbağ, Gazel 33/1a)

Neşve-i sahbâ-yı hikmet câm-ı endîşemdedir; cilve-i şûh-ı perî-zâd-ı sühan şîşemdedir.

(Hikmet şarabının) ezel meclisinin sarhoşluğu düşüncemin kadehindedir; şiirin güzel perisi şişemin içindedir.

Beyitte bir simetri vardır: Birinci mısradaki “Neşve-i sahbâ-yı hikmet” ile ikinci mısradaki “Cilve-i şûh-ı perî-zâd-ı sühan” ve yine birinci mısranın son kısmı “câm-ı endîşemdedir” ile ikinci mısranın son kısmı “şîşemdedir” karşılıklı yer almakta ve aralarında anlam ilgisi bulunmaktadır.

Bilhassa “sırların şarabı” anlamına gelen “sahbâ-yı hikmet” ve “düşünce kadehi, şarabı” anlamına gelen “câm-ı endîşe” hemen hemen aynı anlamdadır.

Şair, “Sözün periden doğmuş güzelinin belirlediği yer benim şişemdedir” diyerek, sözü perinin meydana getirdiği çocuğa, kendi bünyesini de şişeye benzetmiştir. Şair, şişesinde perinin görüldüğünü söyleyerek hem sözünün olağanüstü olduğunu anlatıyor hem de cinin, perinin Hz. Süleyman tarafından bir şişeye hapsedilmesi olayına telmih yapıyor.

Beyitte düşünce kadehteki şaraba benzetilmiştir.

5.

Fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün

İster ammâ leb ü dendânunı vâsf eyleye yâr

Bahr-ı **endîşede** herkes dür ü gevher bulamaz

(Yorulmaz, Gazel 90/5b; Demirbağ, Gazel 82/5b)

Yâr, herkes leb ü dendânunı vâsf eyleye ister, ammâ bahr-ı endîşede herkes dür ü gevher bulamaz.

Ey sevgili! Herkes senin dudağımı ve dişlerini övmek ister, fakat düşünce denizinde herkes inci ve mercan bulup çıkaramaz.

Beyitte güzelliği nedeniyle pek çok kişinin sevgiliyi övmek istediği, fakat herkesin denizden inci ve mercan çıkaramaması gibi sevgiliyi layıkıyla övemeyeceği anlatılmaktadır.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Burada sevgilinin dişi inci, dudağı mercana benzetilmiştir. İnci ve mercan denizde bulunur. Şair, herkesin denize dalabileceğini, fakat mücevher gibi değerli nesnelere bulamayacağını belirtiyor. Yani sevgiliye herkesin ilgi duyabileceğini, fakat ona herkesin ulaşamayacağını anlatıyor.

Şair, düşünceyi denize, oradan çıkarılacak inci ve mercanı da manaya benzetmektedir.

6.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Olmadım reh-yâb-ı sırr-ı kâkül-i ham-der-hamun

Çok⁶ kilid-i müşkili itdim küşâd **endîşede**

(Yorulmaz, Gazel 143/4b; Demirbağ, Gazel 142/4b)

Endîşede çok kilid-i müşkili küşâd itdim, reh-yâb-ı sırr-ı kâkül-i ham-der-hamun olmadım.

Düşüncede açılması güç olan pek çok kilidi açtım, fakat senin büklüm büklüm saçlarının sırrına giden yolu bulamadım.

Bu beyitte de tasavvufi anlam vardır. Şair pek çok güç işi çözdüğünü, fakat sevgilinin büklüm büklüm saçının sırrını çözüp ona ulaşamadığını belirtiyor. Şair, çözülmesi, anlaşılması güç işleri “sevgilinin büklüm büklüm saçının sırrının yolu”na benzetmiş, teşbih sanatı yapmıştır. Sevgilinin kıvrım kıvrım saçlarının açılmayan bir kilide de benzetildiğini söyleyebiliriz. Aslında saçlar kesrettir. Kesrette Tanrı'ya giden yol bulunmaz. Kesretten vazgeçmek vahdete yönelmek gerekir.

Ayrıca tasavvuf düşünce sistemine göre her şey görüldüğü gibi değildir. Sembollerini veya sembol kavramları bilmek gerekir.

Beyitte “endîşe” sözcüğü, “anlaşılması, çözülmesi güç işleri çözme yeteneği” anlamında kullanılmıştır.

7.

Me fâ 'i lün fe 'i lâ tün me fâ 'i lün fe 'i lün

Ne şûh-ı cilvedir 'âlem kebâb olur bunda

Hezâr gevher-i **endîşe** âb olur bunda

(Yorulmaz, Gazel 145/1b; Demirbağ, Gazel 143/1b)

Ne şûh-ı cilvedir!? 'Âlem, bunda kebâb olur; hezâr gevher-i endîşe bunda âb olur.

Bu nasıl bir güzelliştir!? Nasıl bir tecellidir!? Bu güzellik karşısında her şey yanıp kavrulur. Binlerce düşünce incisi burada su olup akar.

Şair duygu ve düşüncesini anlatırken tezat sanatından yararlanıyor. Birinci mısradaki tecelliden söz ediliyor. Bu tecelli o kadar güzel ve etkili bir biçimde ortaya çıkmıştır ki bu güzellik karşısında her şey yanıp kül olabilir, yani yok olabilir. İkinci

---

⁶ Yorulmaz'da “kilid müşkili”.

mısrada düşünce, temiz, saf ve pırıltılı olması yönüyle inciye benzetiliyor. Aslında suda istiridyenin içinde oluşan incinin de tecellinin güzelliği karşısında eriyip tekrar suya dönüşeceği söylenerek, mübalağa sanatıyla tecellinin güzelliği anlatılıyor. Yani tecelli karşısında her şey yok olucudur.

Beyitte düşünce temiz, saf ve pırıltılı olması yönüyle “inci”ye benzetilmektedir.

8.

Mef’ûlü mefâ’îlü mefâ’îlü fe’ûlün

Teng oldu zemîn sıkleti def’ itse münâsib

Râgıb kalemün minder-i **endîşe** çürütdi

(Yorulmaz, Gazel 159/5b; Demirbağ, Gazel 159/5b)

Râgıb! Kalemün minder-i endîşe çürütdi; zemîn teng oldu; sıkleti def’ itse münâsib.

Ey Ragıp! Kalemin düşünce minderini çürütdü; yer daraldı, bu sıkıntıyı atmak gerekir.

Şair, beyitte “minder çürütmek” deyimini kullanıyor. Ömer Asım Aksoy’un Deyimler Sözlüğü’nde deyim “1) Okuyup yazmak gibi otururken yapılan işlerle uzun yıllar uğraşmış olmak. 2) İşsiz güçsüz oturmak” (Aksoy, 1984, s. 816) anlamlarında kullanıldığı belirtiliyor. Birinci anlam beyite daha uygun düşüyor. Yani şair, uzun zaman düşünerek çalıştığını anlatıyor. Dilimizde bu deyim benzer “dirsek çürütmek” deyimini de vardır.

“Senin kalemin düşünce minderini çürütdü” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz “Kalemün minder-i endîşe çürütdi” sözünde, kalem yazı ve yazma eylemlerini anlatır. Buradan şairin uzun süre yazmak işiyle uğraştığını anlayabiliriz. Bu uğraştan sonra sıkıntı geldiğini şair “Teng oldu zemîn” sözleriyle ve bu sıkıntıyı gidermek gerektiğini de “sıkleti def’ itse münâsib” sözleriyle anlatıyor.

Beyitte “endîşe” sözcüğünün “minderde uzun süre düşünerek çalışmak” anlamında mecazlı olarak kullanıldığı görülür. Yani düşünce “mindere” benzetilir.

Endîşe, sözcüğünün bulunduğu 8 beyitin incelendiği bu kısımda hemen her beyitte düşüncenin başka bir şeye benzetilerek anlatıldığı görülüyor. Yalnızca 7. sıradaki beyitte düşünce, çözülmesi güç bir duruma benzetiliyor. Diğer beyitlerde düşünce, kalem, kılıç, mühür, şarap, deniz, inci ve minder gibi daha somut nesne ve varlıklara benzetilmiştir. Bu benzetmeler düşüncenin etkisini ve gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

B. “Fikr”

Sözlüklerde “Fikr” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki’de “Ar. Cem’: Efkâr. 1. Düşünme, tefekkür, mülâhaza, endîşe: Fikre daldı; a’ mâl-i fikr itmek; derin birtakım efkâr zihnini meşgûl idiyordu. 2. Re’y, bir âdemin kendi fikrinde kararlaştırıp tesb ettiği yol: Bu bâbda sizin fikriniz nedir? Ben

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

fikrimi beyân ettim; siz de kendi fikrinizi söyleyiniz. 3. Akl, zihin, hîred, hûş, zekâ: Bu âdemde fikr yoktur; efkâr sâhibi âdemdür; fikri doğru âdem. 4. Kuvve-i hâfıza, hâtır: Fikrimde kalmadı; şimdi fikrime geliyor; büsbütün fikrimden çıkmış idi; bunu fikrinizde tutun. 5. Her vakit düşünülen şey, menvi-i zamîr: onun akli fikri hep oyunda. 6. Niyet, maksad, tasavvur: Ne fikriniz vardır? Efkarınız nedir? // fikretmek, akletmek, vaktinde düşünmek, gaflet etmemek: Bunu fikrettiniz; öyle icab ederdi amma fikr edemedim” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 1002).

Lugat-ı Nâci’de “Düşünmek, i’ mâl-i nazar. “Fikr ile olur mu bir semen-ten tâb-âver hamle-i töhmeten” kuvve-i müfekkire, zihin, hatır. Düşünülen şey, mütalaa. Endîşe, muhterizâne düşünme. Cem’i efkâr: Efkar-ı ‘âlîme” (Muallim Nâci, 1987, s. 573).

Lugat-i Remzî’de: “Arapça” “Bir nesnede i’ mâl-i nazar eylemek ma’ nâsınadır ki düşünmek ta’ bir olunur. Fârisî’de endîşe denilir. Cem’î efkâr gelür”⁷.

TDK’nun Türkçe Sözlüğünde “1. Düşünce, 2. Düşün. 3. Kuruntu” (Türkçe Sözlük, 2011, s. 874).

Sözlüklerden de anlaşıldığı gibi “Fikr” sözcüğü Arapça’dır ve Türkçe’de daha çok “düşünmek, zihinde canlandırmak” gibi anlamlarda kullanılır. Ragıp Paşa Divan’ında 17 yerde geçen “fikr” sözcüğünü beyitleri inceleyerek anlamaya çalışacağız.

1.

Ahmet Paşa’nın övüldüğü, “Ramazâniye” başlığını da taşıyan bu kasidede Ahmet Paşa’nın gücü mübalağalı bir biçimde anlatılmaktadır. 17. beyitte onun korkusuyla dağların civa denizi gibi titrediği, ünlü İran kahramanları Rüstem ve Sam’ın onun gücü karşısında âciz kaldığı anlatılır. 18. beyitte onun düşüncesi övülmektedir.

Fe’ ilâtün fe’ ilâtün fe’ ilâtün fe’ ilün

Cevlân itse olur **fikr**-i sebük-pervâzı
Nice müşkil ise âğâzdan evvel insicâm

(Yorulmaz, Kaside 3/19a; Demirbağ, Kaside III/18a)

Âğâzdan evvel insicâm, nice müşkil ise fikr-i sebük-pervâzı cevleân itse olur.

Nasıl işe başlamadan göç düzelmezse onun uçar gibi koşan düşüncesi, gezmeye çıksa olur.

Bu beyit, aslında Bağdad valisi Ahmed Paşa için yazılmış Divan’da Ramazaniye başlığını taşıyan III numaralı kasidenin 19. beyitidir. 1724 yılında Revan Defterdarlığı’na getirilen Ragıp Paşa, bir yıl kadar sonra Cizye muhasebecisi olarak İstanbul’a dönmüş, arkasından Hemedan eyaletinin yeniden düzenlenmesi için Bağdad valisi, İran Seraskeri Ahmed Paşa’nın maiyetine defteremini ve reisü’l-küttâb vekili olarak gönderilir. 1730 yılında Bağdat Defterdarlığı’na atanır (Aydiner, 2007, s. 403). Burada bilim, sanat, edebiyat ve devlet yönetiminde gösterdiği başarıları nedeniyle Ahmed Paşa’nın dikkatini çeker, yakın ilgisini ve güvenini kazanır.

⁷ Lugat-ı Remzî, s. 73; [http : // www. lugatiremzi. com / buyuk - osmanlica -sozluk - madde - 14188. html](http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-14188.html)

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Ragıp Paşa'nın Ahmed Paşa'yı övmek için yazdığı Ramazaniyenin bu beyitinde Ahmed Paşa'nın çok çabuk düşünüp sağlam ve düzgün karar verebildiğine dikkat çekiliyor.

Beyiti daha iyi anlatabilmek için önceki ve sonraki beyitlerle de ilgi kurmak gerekiyor. 18. beyitte şair, Ahmed Paşa'nın ezici gücüne ünlü İran kahramanları Rüstem ve Sâm'ın bile dayanamadığını, dağların bile korkudan civa gibi titrediğini anlatıyor.

Bundan sonra gelen "fıkr"ın anlatıldığı 19. beyitte Ahmed Paşa'nın düşüncesinin hızlı, uçan bir kuşa veya dolaşmaya çıkan bir atın uçar gibi gidişine benzetiliyor. Ayrıca onun düşüncesinin böyle uçmaya başladığında işlerin yoluna girdiği belirtiliyor.

Beyitte düşünce, "uçan bir kuş"a veya "uçar gibi hızlı giden bir ata" benzetiliyor.

2.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Olsa bir kerre eger elde 'inân-ı fikrim
Saff-ı mazmûna göreydin⁸ nice olur ikdâm

(Yorulmaz, Kaside III/34a; Demirbağ, Kaside III/33a)

Eger 'inân-ı fikrim bir kerre elde olsa, saff-ı mazmûna ikdâm nice olur göreydin!?

Eğer düşünce dizginlerim bir kez olsun benim elimde olsaydı, gizli mana dizisinin çabası nasıl olurdu bir göreydin.

"Kaside-i Ramazâniye" başlığını taşıyan kasidede düşünce, "dizgin"e benzetilir. Bilindiği gibi dizgin, hareket esnasında binek hayvanlarının kontrolünü sağlar; onun ne zaman gideceğini, ne zaman hızını artıracakını veya duracağını belirtir. Beyitteki anlatımdan şairin düşüncesine güvendiği anlaşılıyor. Çünkü eğer düşünce dizgini kendi elimde olsaydı, gizli anlamların daha kolay ortaya çıkacağını, daha sağlam olacağını "göreydin" sözüyle belirtir. Beyitte "fikir", bir "dizgin"e benzetilmektedir.

3.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Hüsrev-i 'ilm in dür-râ hem-çünîn âverde bûd
Dest-i fikreş ger be-ka'r-ı bahr-ı kenz-i o resîd

(Yorulmaz, Manzume 10/12b; Demirbağ, Kaside IV/12b)

Hüsrev-i 'ilm, in dür-râ hem-çünîn âverde-end; dest-i fikreş k'ez-be-ka'r-ı bahr-ı kenz-i o resîd.

Düşüncesinin eli, eğer o hazine denizinin derinliklerine ulaşırsa o ilim sultanı, bu inciye böyle getirirdi.

---

⁸ Demirbağ'da "maznûna göreydik".

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Bir methiye olan bu kasidede, Şeyhülislam Mehmet Es'ad Efendi'nin düşüncesi övülüyor. Es'ad Efendinin düşüncesi, denizden eliyle inci çıkararak bir insana (dalgıç) benzetiliyor, fakat kendisine benzetilen insandan söz edilmediği, yalnızca ele işaret edildiği için kapalı istiare sanatı yapılmıştır. Bu insan, denizin derinliklerinden inciyi çıkardığına göre aynı zamanda iyi bir dalgıç olmalıdır. Kısacası düşüncenin bu beyitte değerli inciyi denizden çıkararak bir dalgıç gibi düşünüldüğünü anlıyoruz.

Beyitte inciyle düşünce arasında bir ilgi kurulmuştur. İnci, az bulunan, parlak ve değerli bir mücevherdir. Bu beyitte Es'ad Efendi'nin düşüncesinin böyle değerli olduğu anlatılmak istenmiştir. Beyitte düşünce, denizden “inci çıkararak bir el” gibi düşünülür, “el” e benzetilir.

4.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Düşdi erbâb-ı ma'ârif 'arz-ı kâlâ fikrine

Geldi pîrâne benim de tab'ıma şevk-ı cedîd

(Yorulmaz, Tarih 15/10a; Demirbağ, Tarih V/10a)

Erbâb-ı ma'ârif, 'arz-ı kâlâ fikrine kapıldı; şevk-ı cedîd, benim de tab'ıma pîrâne geldi.

Bilgi sahipleri, gösterişe düştü; bu yeni tutku, benim yaşlılık dönemime rastladı, ben de bunu yaşlılıkta yaşadım.

“Târih-i Berây-ı Şeyhü'l-İslâm Hazret-i 'Âsım Efendi Çelebizâde” başlığını taşıyan kasidenin bu beyitinde fikr, “‘arz-ı kâlâ fikrine düşmek” söz öbeğinde kullanılıyor. “Fikrine kapılmak” “hangi tutum ve davranış belirtiliyorsa o şekilde düşünmek” anlamına gelir. Beyitte “fikir” sözlük anlamında kullanılmıştır.

5.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Şâhid-i ikbâle tûgun kâkül-i pür-pîç ü ham

Şu'le-'i tûgun 'adûya rehber-i râh-ı 'adem⁹

Hâme-i bârîk-i¹⁰ fikrün nâzım-ı mülk-i ümem

Dest-i isti'dâdınun bâzîçesi seyf ü kalem

Hak budur elkâb-ı düstûrâneye¹¹ sensin sezâ

(Yorulmaz, Manzume 4/Kıt'a 9/3; Demirbağ, Manzume XII/Kıt'a 9/3)

Tûgun, şâhid-i ikbâle kâkül-i pür-pîç ü ham; şu'le-'i tûgun, 'adûya rehber-i râh-ı 'adem; hâme-i bârîk-i fikrün nâzım-ı mülk-i ümem; dest-i isti'dâdınun bâzîçesi seyf ü kalem; elkâb-ı düstûrâneye sezâ sensin, hak budur.

Senin tuğun, talih güzelinin büklüm büklüm olmuş saçıdır; senin kılıcının kıvılcımı, düşmana ölüm yolunun kılavuzudur. Senin düşüncenin pırıltılı kalemi,

⁹ Yorulmaz'da “âdem”. “âdem” sözcüğü, kanımızca anlama uygun düşmüyor.

¹⁰ Demirbağ'da “Hâne-bâr-ı yekke”.

¹¹ Demirbağ'da “destûrâne”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
ümmetin, milletin yurdunun düzenleyicisidir; kalem ve kılıç, senin yetenekli ellerinde
oyuncaktır; doğrusu, “kanun ve nizam adlarına layık olan sensin” gerçek budur.

“Tahmîs-i Dîger Berây-ı Vâlî-i Bagdâd Ahmed Paşa” başlığını taşıyan ve
methiye niteliğindeki bu tahmisin dokuzuncu kıtasının üçüncü mısrasında düşünce,
şimşek gibi parıltısı olan bir kaleme benzetiliyor. Bu sözlerden övülenin, yani Bağdat
Valisi Ahmet Paşa'nın hızlı, etkili ve aydınlatıcı düşünceler üreten, kalem sahibi bir
kimse olduğu anlaşılmaktadır. Beyitte düşünce “şimşek” ve “kalem”e benzetilir.

6.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Bî-tekellûf 'aks-i mihr ez-âb birûn mîkeşed
Ân ki ez-dil kerd **fıkr**-i cilve-i rûy-ı to-râ

(Yorulmaz, Gazel 9/5b; Demirbağ, Gazel 9/5b)

Ân ki ez-dil kerd-i fıkr-i cilve-i rûy-ı to-râ, bî-tekellûf 'aks-i mihr ez-âb birûn
mî-keşed.

Senin yüzünün tecellisi fikrinin gönülden çıktığı gibi güneşin yansıması, yalın bir
hâlde sudan çıkıyor.

Beyitte “fıkr” sözcüğünün daha çok “insan zihninde düşünülen resim, imge,
hayal” gibi anlamlarda kullanıldığı görülür, yani sözlük anlamına yakın olarak
kullanılmaktadır.

7.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Râğıbâ dil eglenür **fıkr**-i hayâl-i yâr ile
'Âşık-ı gam-dîde olmaz kalsa da tenhâ garîb

(Yorulmaz, Gazel 14/7a; Demirbağ, Gazel 15/7a)

Râğıbâ! 'Âşık-ı gam-dîde, tenhâ kalsa da garîb olmaz. Dil, fıkr-i hayâl-i yâr ile
eglenür.

Ey Râgıp! Dertli, çile çekmiş âşık, yalnız kalsa da kimsesiz değildir. Gönül,
sevgilinin hayalini düşünerek eğlenip mutlu olur.

Burada Râgıp Paşa kendisine sesleniyor. Kendisini soyutlayarak âşığın hâlini
anlatıyor. Aşk duygusu zaten ayrılıktan çıkan bir duygudur. Âşığın sevgiliden ayrı
olduğunu, yarin hayalini düşünerek mutlu olma düşüncesinden anlıyoruz.

Beyitte “fıkr” sözcüğünün “sevgilinin hayalini, şeklini zihinde canlandırmak”
anlamında, sözlük anlamına yakın olarak kullanıldığı görülür.

8.

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Egerçi puhte¹² gerekdir hayâl-i tab'-ı selîm

---

¹² Demirbağ'da “bahşa”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Hased ki Râgıba¹³ hep **fıkr**-i Sâ'ibâne düşer

(Yorulmaz, Gazel 37/7b; Demirbağ, Gazel 28/7b)

Egerçi hayâl-i tab'-ı selim puhte gerekdir; hased ki Râgıba hep fikr-i Sâ'ibâne düşer

Gerçi sağlıklı bir bünyenin, insanın hayali olgunlaşmış olmalı, yani olgun bir insan artık kendisi özgün imgeler üretebilmeli, fakat ne yazık ki Râgıb'a sebk-i Hindî ve hikemî tarzın usta şairi Sâib'in düşüncelerinden yararlanmak düşüyor.

Aslında beyitte Ragıp Paşa kendisini eleştiriyor, o kadar çalıştım, uğraştım, ömrüm geçti; artık belirli bir yaşa geldim, fakat yine de benim söyleyeceklerimi Sâib-i Tebrizî söylemiş, ben onu tekrar ediyorum diyerek, bir bakıma yaratıcılığımı yeterli bulmadığımı söylüyor.

Beyitte “fikr-i Sâ'ibâne” ibaresinde “fikr” sözcüğünün sözlük anlamında kullanıldığı görülür.

9.

Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Nazîre dânişe olmaz bu **fıkr** ile Râgıb

Miyân-ı yâr gibi nükte-i muhayyeli var

(Yorulmaz, Gazel 31/7a; Demirbağ, Gazel 60/7a)

Râgıb, bu fikr ile nazîre dânişe olmaz; miyân-ı yâr gibi nükte-i muhayyeli var.

Râgıp, bu düşünceyle nazireci olmaz; çünkü ona ilham verecek yarın beli gibi ince bir hayal gücü var.

Beyitte Ragıp Paşa kendisini bir bakıma övüyor. “Nazîre dânişe” nazire bilen, nazire yazan, nazireci anlamlarına gelen bir ibaredir. Bilindiği gibi nazire, daha önce yazılmış ve beğenilen bir şiir örnek alınarak yazılan yeni bir şiirdir. Ragıp Paşa, kendisinin nükte bilen, incelikleri gören bir şair olduğunu söylüyor. Bunu da hüsn-i ta'lil sanatıyla yapıyor. “Miyân-ı yâr”ın kendisine bu incelikleri gösterdiğini belirtiyor.

Beyitte “fikr” sözcüğü, “düşünebilmek, hayal edebilmek” anlamlarında sözlük anlamına yakın olarak kullanılır.

10.

Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ne bilür lezzet-i kemâli nedir

Her kimün **fıkr**i hurd u hâb iledir

(Yorulmaz, Gazel 36/7b; Demirbağ, Gazel 65/7b)

Her kimün **fıkr**i hurd u hâb iledir; ne bilür lezzet-i kemâli nedir?

İşi gücü uyku ve küçük işler olan kimseler, olgun insan olmanın tadını, zevkini bilemezler.

¹³ Demirbağ'da “Râgıbâ”. Vezin gereği “Râgıb'a” şekli daha uygundur.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Beyit tasavvufidir. Bütün düşüncesi küçük işlerle yani dünyevî işlerle uğraşmak olanların her şeyden vazgeçmiş, olgun bir ruha sahip olmanın ne demek olduğunu bilemeyecekleri belirtiliyor.

Beyitte “fıkr” sözcüğünün “düşünülen şey, kavram” anlamında kullanıldığı görülür.

11.

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün

Şevk-ı ruhınla sahn-ı dilim gülsitân olur

Fıkr-i bahâr-ı hattın idince hazân olur

(Yorulmaz, Gazel 67/1b; Demirbağ, Gazel 67/1b)

Şevk-ı ruhınla sahn-ı dilim gülsitân olur; fıkr-i bahâr-ı hattın idince hazân olur.

Yüzünün ışığıyla gönül bahçem gül bahçesine döner; fakat yüzündeki ayva tüylerini düşünüp hayal edince sonbahar olur.

“Bahâr-ı hatt” sözüyle de sevgilinin yüzündeki tüyleri bahar mevsiminde ortaya çıkan yeşil yapraklar ve bitkilere benzetilmiştir. “Fıkr idince” sözlerinden şairin sevgiliden ayrı olduğu anlaşılıyor. Şair sevgilinin güzel ve aydınlık yüzünü düşününce gönlünde güller açıyor, yani çok mutlu oluyor, fakat yüzündeki hattı, yani ayva tüylerini düşününce de (ayva tüyleri biraz daha koyu renktedir) ayrılık duygusu daha da kuvvetlenmekte ve şairi adeta sonbahar mevsimindeymiş gibi hissettirmektedir.

Beyitte “fıkr” sözcüğü, “bir şeyi zihinde canlandırma, hayal etme” anlamında kullanılır. Sözlük anlamına yakındır.

12.

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün

Sâmân-ı ‘akl u **fıkr** ü dili¹⁴ aldı cevri ile

Virdi harâbe mülkini¹⁵ hayfâ emîrimiz

(Yorulmaz, Gazel 87/5a; Demirbağ, Gazel 86/5a)

Hayfâ! Emîrimiz, cevri ile sâmân-ı ‘akl u fıkr ü dili aldı, mülkini harâbe virdi.

Eyvahlar olsun! Efendimiz, ıstırap çektirerek akıl, fikir ve gönlümüzü aldı.

Beyitte bir ülkeyi yakıp yıkan, sonra ülkenin bütün zenginliklerini alıp götüren bir sultan mazmunu veriliyor. Tasavvuf düşüncesine göre benliği, nefsi yok ederek ilâhî sevgiliye kavuşulabilir. Burada sevgili, Emire, sultana benzetiliyor. Sultanın aşkı, aşğın

¹⁴ Gerek Yorulmaz gerekse Demirbağ’da “fıkr-i dili” şeklinde yazılmış. Kanımızca “fıkr ü dili” şeklinde okunması daha uygun olur. Gerçi “-i”li okunuş da Farsçada aynı anlamı veriyor, fakat “fıkr ü dili” şeklinde okumanın hem okuma hem anlama bakımından bir kolaylık sağlayacağını düşünüyoruz.

¹⁵ Demirbağ’da “mülketi”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
gönül ülkesini yakıp yıkmış, aklını başından almıştır. İlâhî sevgiliye de ancak bu şekilde ulaşılır.

Beyitte insanın bedeni ülke, “akl u fikr ü dil” servet gibi düşünülüyor. Buradan da Râgıp Paşa'nın akıl, fikir ve duyguya ne kadar önem verdiğini görebiliyoruz. Gerçekte de bu kavramlar insanı insan yapan hasletlerdir. Kısaca söylemek gerekirse beyitte “fikir”, servete, hazineye benzetiliyor.

13.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Fikr-i zülfün ile bir dil ki perişân olmaz

Ser-ber-âverde-i ser-rişte-i sâ mân olmaz

(Yorulmaz, Gazel 72/1a; Demirbağ, Gazel 91/1a)

Bir dil ki fikr-i zülfün ile perişân olmaz, ser-ber-âverde-i ser-rişte-i sâ mân olmaz

Senin saçının düşüncesiyle perişan olmayan bir gönül, rahmet ipinin ucuna bağlanamaz.

Beyitte sevgilinin saçının hayalini düşünerek üzülp perişan olmayan, ıstırap çekmeyen bir gönül servet ipinin ucundaki meyveye ulaşamaz. Kanımızca bu meyve vuslattır. Şair, aslında tasavvufî düşünerek, ayrılık acısıyla nefsini terbiye edip, ona ulaşmak için çalıp çabalayan bir gönlün amacına ulaşamayacağını belirtiyor.

Ayrıca beyitte fikrin, düşüncenin yine "hayal, imge, insan zihninde oluşturulan resim" anlamında kullanıldığı görülür.

14.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Tâbiş-i **fikr-i** ruhiyle ol mehün¹⁶ şeb-tâ-seher

Külbe-i şevkimde rûşen revgân-ı gülden çerâğ

(Yorulmaz, Gazel 97/5a; Demirbağ, Gazel 98/5a)

Ol mehün tâbiş-i fikr-i ruhiyle şeb-tâ-seher külbe-i şevkimde revgân-ı gülden çerâğ rûşen.

O ay yüzlü sevgilinin yanağının düşüncesinin ışığıyla aşk kulübemde gül yağından kandilim yanar.

Beyitte yüzü aya benzeyen sevgili hayal ediliyor. Fuzûlî'nin şiirlerinde çokça andığı külbe-i ahzân gibi burada da “külbe-i şevk” anılıyor. Âşık külbe-i ahzan veya külbe-i şevkde ayrılık acısıyla feryat eder. Bu beyitte de âşık, sevgilinin hayalini zihninde, hayalinde canlandırmakta ayrılık acısı çekmektedir. Ayrıca gül yağından yapılmış çirayla da odası aydınlanmaktadır.

---

¹⁶ Demirbağ'da “bütün” şeklindedir, oysa “mehün” şekli anlama daha uygun düşüyor.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Bu beyitte de “fıkr” ışıkla birlikte anılmıştır. Düşüncenin ışıltılı, pırıltılı özelliği dikkati çeker. Beyitte “fıkr” sözcüğünün “zihinde canlandırma, hayal etme” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Fıkr, bir hayal, imge gibi düşünüyor.

15.

Mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün

Kapağı şâma atmaktır dil-i şûrîdenün **fıkrî**

Rehâ bulsa eger zencîr-i zülf-i şûh-ı şeydâdan¹⁷

(Yorulmaz, Gazel 119/9a; Demirbağ, Gazel 119/9a)

Eger zencîr-i zülf-i şûh-ı şeydâdan rehâ bulsa, dil-i şûrîdenün fıkrî, kapağı şâma atmaktır.

Eğer şuh ve çılgın saçın zincirinden kurtulursa, deli gönlün düşüncesi, Şam’a kaçmaktır.

Beyitte gönül, sevgilinin saçının tuzağına düşmüş, ondan kurtuluşu olmayan, sevgilinin saçı gibi dağınık, perişan bir âşığa benzetilmiştir. Eğer sevgilinin saçının tuzağından kurtulabilirse bu âşığın düşüncesi Şam şehrine kaçmaktır. Yalnız “şam” sözcüğünün “akşam” anlamı da vardır. Sevgilinin saçı da şiirde çoğu kez akşama, akşam veya gece karanlığına benzetilir. Aslında kaçış yine sevgilinin saçının karasıdır.

Beyitte “fıkr”, “dil-i şûrîdenün fıkrî” kalıbında “düşünülen şey, durum” anlamında kullanılmaktadır.

16.

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün

Ümmîd-i neşvedir bize hep derd-i ser viren

Fıkr-i safâda oldugumuzdur keder viren

(Yorulmaz, Gazel 127/1b; Demirbağ, Gazel 128/1b)

Bize hep derd-i ser viren ümmîd-i neşvedir; keder viren, fıkr-i safâda oldugumuzdur.

Bize sıkıntı ve ıstırap veren hep sevinçli ve mutlu olma isteğidir; bizi üzen hep zevk ü safa düşüncesidir.

Beyit aslında tasavvufî bir özellik taşımaktadır. Mutasavvıflara göre insanı İlâhî varlığa kavuşma yolunda engelleyen maddî özelliklerdir, benlik duygusudur. Benlik, maddî, dünyevi işlerden hoşlanır, bu dünyevi işler zevk ve mutluluk verir, fakat ilahî sevgiliden de alıkoyar. Şair, beyitte zevk ve safa arzusunun insanı gerçek mutluluktan alıkoyduğunu belirterek, ancak maddî varlıktan, benlikten vazgeçerek asıl mutluluğa ulaşabileceğini anlatıyor.

¹⁷Yorulmaz’da “sahbâdan” şeklindedir. Kanımızca “şeydâdan” daha uygun düşmektedir.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

“Fıkr” sözcüğü, “fıkr-i safâ” terkinde “düşünülen şey, durum” anlamında kullanılır.

17.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Ârzû-yı vuslatun gitmez dil-i mehcûrdan

Dûr olur mı **fıkr**-i sahbâ hâtır-ı mahmûrdan

(Yorulmaz, Gazel 133/1b; Demirbağ, Gazel 133/1b)

Ârzû-yı vuslatun, dil-i mehcûrdan gitmez; fıkr-i sahbâ, hâtır-ı mahmûrdan dûr olur mı?

Şarap içme düşüncesinin gönülden çıkmadığı gibi aşk yarasıyla yaralı gönülden de sana kavuşma düşüncesi çıkmaz.

Tasavvuf düşünce sistemine göre “şarap” ilâhî aşkı temsil eder. Beyitteki şarap içme düşüncesi, tasavvuf düşüncesine göre ilahî varlığın aşkıyla kendinden geçmedir. Şair “fıkr” sözüyle sevgiliye “kavuşma düşüncesi”ni kastediyor. Bu düşünce aşığın zihninde sabit fikir haline gelmiştir. Âşık başka bir şey düşünmemektedir. Burada “fıkr” sözüyle bir türlü vazgeçilemeyen düşünce “idefiks”, sabit fikir” anlatılır. Bu durum, sözlük anlamına yakındır.

Fıkr, sözcüğünün bulunduğu 17 beyitin incelendiği bu kısımda 1, 2, 3 ve 12. beyitlerin dışındaki 8, 9, 10, 16 ve 17. beyitlerde sözcüğün sözlük anlamında kullanıldığı, 7, 11, 14 ve 13. beyitlerde ise “zihinde bir görüntü canlandırmak, hayal etmek” anlamlarında sözlük anlamına yakın olduğu görülüyor. 1, 2, 3 ve 12. beyitlerde ise benzetmelerin yapıldığı görülüyor. Diğer 4 beyitte fıkr, kalem veya kuş, dizgin, denizden inci çıkaran bir el, hazine, servete benzetilmiştir. Bu benzetmeler de düşüncenin etkin gücünü göstermesi bakımından dikkati çekiyor.

C. “İdrâk”

Sözlüklerde “idrâk” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki'de “Ar. Cem’: İdrâkât (“Derk”den masdar if’âl). 1. Anlayış ve eriş, ‘akl erdirmeye, derk, fehm, fer’aset: “İdrâk-i me’âli bu küçük akla gerekmez”. 2. İrişme, yetişme, kavuşma, vâsıl olma: Vakt-i sa’âdete idrâk idenler”. 3. Çağın bulma, mevsimine yetişme, kemâle erme: Mahsûlâtın idrâki” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 84).

Lûgat-ı Nâci’de “İdrâk” “1. Anlamak, anlaşmak: Mahlûk hakikat-ı Hâlikî idrâk edemez. Hakikat-ı İlâhiye’nin idrâki metehayyildir. 2. Yetişmek, irişmek: İdrâk ettiğimiz ‘asr-ı celîlin mülkümüzde meydâna getirdiği bedâyi’nin her biri pâdişâhımızın me’âli-perverliğini isbât eder bir güvâh-ı ‘âdildir. İdrâkiyle müfthîr olduğumuz = yetişmekle müfthîr olduğumuz. Bu Ma’nâda mef’ûl-i bih ile kullanılmamak meselâ (Bu ‘asr-ı ma’rifete idrâk edenler bahtiyârdır) denilmemek evlâdır. 3. Vakti gelip kemâlini bulmak: mahsûlât idrâk etdi. Mevrû’âtın idrâki zirâ’ı memnûn eder. 4. Anlayış, varış: Ashâb-ı idrâk buralarını i’tirâf eyler” (Muallim Nâci, 1987, s. 40).

Kâmûs-ı ‘Osmânî’de “İdrâk” Arapça, “1. Anlamak, anlaşmak: Hakâyık-ı ahvâli idrâk etmekden ‘âcizdir. 2. Yetişmek, irişmek: İdrâkiyle müşerref olduğum şu

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
zamân-ı meserret anında, vakt-i sa'âdete bahtiyâr olan ahyâr-ı ümmetdendir. 3. Bir şey kâmilini bulmak” (Mehmed Salâhî, 1319, s. 271).

Lûgat-ı Remzî’de “İrişmek, yetişmek ve kemâlini bulmak ve ‘akl u ferâset itmek”¹⁸

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğünde “İdrâk” sözcüğü, Arapça olduğu belirtildikten sonra “Anlama yeteneği, anlayış, akıl erdirmeye; erişme, ulaşma” şeklinde tanımlanıyor. Ayrıca ruh biliminde “Algı, algılama” anlamında kullanıldığı da belirtiliyor (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1152). Bu tanımda da akli kullanarak bir durumu anlama, bir nesneyi tanıma yeteneğinin kastedildiğini görüyoruz. Bu kısımda Koca Ragıp Paşa Divan’ında 7 yerde geçen “İdrâk” sözcüğünün bulunduğu beyitleri inceleyeceğiz.

1.

Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün

Rûkn-i ‘ilminde ‘imâd ü dergehinde ‘abd idi
‘Asrına **idrâk** ideydi sâhib-i İbnü’l-‘Amîd¹⁹

(Yorulmaz, Tarih 15/8; Demirbağ, V Tarih/ 8b)

Sâhib-i ibnü’l-‘amid ‘asrına idrâk ideydi, rûkn-i ‘ilminde, ‘imâd ü dergehinde ‘abd idi.

Onun aşkına tutulmuş bir kimse, onun devrinin değerinin farkına varsaydı, ilmin temeline direk, dergâhına kul olurdu.

İran’da yaşamış iki İbnü’l-‘Amîd vardır. Biri 970 yılında vefat eden Ebû’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Kummî (Güner, 1999, s. 485, 486), diğeri 976’da vefat eden Büveyhîlerin veziri, âlim ve şâir Ebû’l-Feth Alî b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed’dir (Güner, 1999, s. 486, 487). Rûknüddeve’nin veziri olan babasının ölümü üzerine Rûknüddeve vezirliği İbnü’l-‘Amîd’e verdi. Değerli bir âlim ve şâir olan İbnü’l-‘Amîd, önemli hizmetlerine rağmen sonunda hapsedilmiş, işkenceler görek vefat etmiştir. Beyitte “Rûkn-i ‘ilm” sözleriyle belki Rûknüddeveye de telmihte bulunmaktadır. Çektiği işkenceleri anlatan şiirlerinin bulunması nedeniyle 976’da vefat eden Büveyhî veziri İbnü’l-‘Amîd olmasının daha güçlü bir ihtimal olduğunu düşünüyoruz.

Beyitte ilm direkli bir yapıya benzetiliyor. Bu tarih manzumesinde eğer İbnü’l-‘Amîd, Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi’nin yaşadığı bu devri fark etseydi, anlasaydı onun ilminin binasına direk, dergâhına da kul olurdu diyerek şeyhülislâmı abartılı bir biçimde övüyor.

Nitekim Şeyhülislâm Es’ad Efendi’nin övüldüğü, tarih manzumesinin Farsça yazılmış 20. beyitinde de İbnü’l-‘Amîd’in adı geçmektedir. Koca Ragıp Paşa’nın bu âlim, fâzıl, şâir ve devlet adamı İbnü’l-‘Amîd’in hayatından çok etkilendiği anlaşılıyor. Koca Ragıp Paşa, Osmanlı-İran savaşları sırasında, yazışmalar yapmış (Gültekin, 2015,

¹⁸ Lûgat-ı Remzî, s. 30, [http : // www. lugatiremzi. com / buyuk - osmanlica - sozluk - madde - 952. html](http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-952.html)

¹⁹ Demirbağ’da “sâhib-i İbnü’l-‘amid”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
s. 68), akli ve zekâsıyla büyük başarılar göstermiştir. İran kültür ve tarihine yabancı olmayan Paşa'nın İbnü'l-'Amîd gibi bir bilge kişiyi tanınması da doğaldır.

Beyitte "İdrâk" sözcüğü sözlük anlamında "bir durumu anlamak" olarak kullanılıyor.

2.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Tecellî neş'esin ehl-i şikem **idrâk** kâbil mi

Behişt andıkça zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler

(Yorulmaz, Gazel 47/3a; Demirbağ, Gazel 39/ 3a)

Ehl-i şikem, tecellî neş'esin idrâk kâbil mi? Behişt andıkça zâhid ekl ü şürbün lezzetin söyler.

Yalnızca yemek yemeyi düşünen, obur kimsenin vücûd-ı mutlakın tecellîsini anlaması mümkün mü? Kaba sofû da cennetten söz edilirken yalnızca yeme içmenin zevkini anlatır.

Tecellî neş'esi sözü, tasavvufî bir terimdir ve burada her şeyin Tanrı'nın kendi zatına duyduğu aşktan ötürü tecellî ettiği düşüncesi vardır. Mutasavvıflar, tecellî düşüncesine göre vücûd-ı mutlakın bir parçası olduklarını ve onun salt bir parçası olarak O'na tekrar dönmeleri gerektiğini düşünürler. Bunun için de aşkla enâniyet duygusundan, benlikten geçmeye çalışırlar. Ragıp Paşa, yalnızca yeme içmeyi düşünen insanların bu konulardan habersiz olduğunu vurguluyor. Hatta hiç idrakinde olmadıklarını belirtiyor.

Beyitte "idrâk", "bir durumu anlamak, farkına varmak" anlamında kullanılıyor.

3.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Gird-i lebde hatt-ı sebz esrârını **idrâk** idüp

Düşdi sevdâ-yı gubâre²⁰ şimdi rind-i bâde-hâr

(Yorulmaz, Gazel 26/2a; Demirbağ, Gazel 57/2a)

Rind-i bâde-hâr, şimdi, gird-i lebde hatt-ı sebz esrârını idrâk idüp sevdâ-yı gubâre düşdi.

Mey içmeyi seven rind şimdi, ağzının çevresindeki yeşil hatların sırımını anlayıp toz sevdasına, esrar aşkına düşti.

Beyitte beşeri aşk motifleri kullanılarak ilâhî sırlara telmihte bulunuluyor. Sanki şarap düşkününü bir rindin, dudakların çevresindeki yeşil ayva tüyelerinin sırımını öğrendikten sonra içkiyi bırakıp toz esrara ilgi gösterdiği anlatılıyor. Fakat asıl anlatılmak istenen, dünya nimetlerine bağlı bir kimsenin, tecellî sırrının farkına varduktan sonra ilâhî aşka yönelişidir. Tasavvufta dudaklar, yani ağız nokta gibi düşünülür, tektir. Bu nedenle Tanrı'nın varlığını birliğini, yani vahdeti temsil eder.

²⁰ Yorulmaz'da "humâre".

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Beyitte “idrâk” sözcüğüyle Tanrı'nın varlığını birliğini anlama, farkına varma kastediliyor. Yani “idrâk” sözlük anlamında kullanılmıştır.

4.

Fe'ilâtün fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Lezzeti et'imede zîneti püşîşde arar

Ne bilür neş'e-i **idrâki** nedir ehl-i şikem

(Yorulmaz, Gazel 115/8b; Demirbağ, Gazel 115/7b)

Ehl-i şikem, neş'e-i idrâki nedir ne bilür!? Lezzeti et'imede zîneti püşîşde arar.

Mide düşkünü, anlama zevkini ne bilsin!? O zevki yemek yemede, güzelliği de giyinmede arar.

Bu beyit, “idrâk” sözcüklerinin incelendiği bu kısmın 2. sırasında yer alan beyitle hemen aynı anlamda kullanılmıştır. Burada da yalnızca karnını doyurmayı düşünen birinin tecellî düşüncesinden ve aşk duygusundan habersiz olacağı vurgulanıyor.

“Neş'e-i idrâk” ibaresinde “idrâk” sözcüğü, sözlük anlamında kullanılmıştır.

5.

Fe'ilâtün fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

'Akl-ı kül hasret-i nüh²¹ cür'a-i **idrâkimde**

Neşve-i feyz-i ezel var mı ser-i cûşumda²²

(Yorulmaz, Gazel 147/3a; Demirbağ, Gazel 147/3a)

'Akl-ı kül, hasret-i nüh cür'a-i idrâkimde; neşve-i feyz-i ezel var mey-i ser-cûşumda

Tanrı'nın varlığını, birliğini kavrayan akıl, düşüncemin dokuz damlasının hasretindedir; benim aşkla coşmuş başımda ezelin sarhoşluğu var mı?

Şair, bu beyitte ruhların bezm-i eleste “elestü birabbike” sözüyle kendilerinden geçtikleri zamana da telmihte bulunmaktadır. Cür'a, kadehteki son damladır. Gelenekte bu damlanın yerin hakkı olduğu düşünülür ve yere dökülür. “Nüh cür'a” ile dokuz katlı göğün kastedildiğini düşünüyoruz. “Nüh cür'a-i idrâk” terkibi de “idrâkin dokuz damlası” anlamına gelir. Yağmurlar, bazen aradan uzun bir zaman geçtikten sonra yağar. Kanımızca şair, özlem, hasret duygusunu dokuz katlı gökten düşen bu yağmur damlalarına yükleyerek anlatmak istemiştir. Şair, beyitte “idrâk”i dokuz damlaya benzetmiştir.

6.

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Kimün kim çeşm-i **idrâki** hakâyıkdan ola beste

Felekde 'âlemi devr itse benzer esb-i tâhûne

²¹ Demirbağ'da “teh”.

²² Demirbağ'da “var mey-i ser-cûşumda”.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

(Yorulmaz, Gazel 142/3a; Demirbağ, Gazel 148/3a)

Kimün kim çeşm-i idrâki hakâyıktan beste ola, felekde 'âlemi devr itse esb-i tâhûne benzer.

İdrak gözü hakikatlere kapalı olan kimse, gökyüzünde bütün âlemi dolaşsa bile dink beygirine benzer.

“Çeşm-i idrâk” terkinde idrâk göze benzetilmiştir. Beyitte ne kadar yüksek bir mevkiye bulunursa bulunsun, hakikatleri göremeyen bir kimse, “esb-i tâhûn”e yani gözleri bağlı bir dolap beygirine benzetilir. Şair burada hakikatleri görebilme, anlayabilme yeteneğinin önemini belirtmektedir.

Beyitte “idrâk”, “hakikatleri gören bir göz”e benzetilir.

7.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Şu'le-i idrâk harmen-sûz-ı servetdir baña

Âb-rû seyl-âb-ı sâ mân-ı denâ'etdir bana

(Yorulmaz, Beyit 1/1a; Demirbağ, Beyit V/1a)

Şu'le-i idrâk, baña hirmen-sûz-ı servetdir; âb-rû, bana seyl-âb-ı sâ mân-ı denâ'etdir.

Düşünce ateşi, benim yanımda servet harmanının tutuşturucusudur; yalvarıp yakarma, yüz suyu dökme, benim yanımda soysuzların servetinin selidir.

“Şu'le-i idrâk” terkinde görüldüğü gibi “idrâk” ateşe benzetilmektedir. Özellikle harmanı yakıp tutuşturan bir ateşe benzetilmiştir. Servet de bu ateşle yanıp tutuşan harman gibi düşünülmüştür. Ayrıca yüz suyu, yalvarıp yakarma anlamında mecazlı olarak kullanılmış ve sele benzetilmiştir. Soysuzların hazinesi de akıp giden bir sel gibi düşünülmüştür.

Beyitte “idrâk”, “servet harmanını yakan bir ateş”e benzetilmiştir.

İdrâk, sözcüğünün bulunduğu 7 beyitin incelendiği bu kısımda ilk 4 beyitte “idrâk”ın sözlük anlamıyla “anlamak, kavramak” anlamında kullanıldığı görülür. Diğer beyitlerde “İdrâk”, dokuz kat gökten yağın damlalara, hakikatleri gören göze ve servet harmanını yakan ateşe benzetilir.

D. “Derk etmek”

Sözlüklerde “Derk” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki'de “Derk” Arapça “Anlama, tefhüm” “Öyle dakik mazmûnları derk edebilecek adam değildir” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 606).

Lehçe-i 'Osmânî'de “Derk” “Varış, anlayış, ulaşmak, arkadan yetişmek, nihâyete varmak, idrâk etmek” (Muallim Nâci, 1987, s. 40)²³.

²³ Lehçe-i 'Osmânî, 1111; <http://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-17265.html>

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Lugat-ı Nâci'de "Derk", "Fehm: Derk-i Hakâyık; Aşağı tabaka: Cehennem derk-i esfeli. Bu ma'nâda râ'nın fethiyle de lugattır" (Muallim Nâci, 1987, s. 408).

Kâmûs-ı 'Osmânî'de "Derk", "Fi'l-asl her nesnenin nihâyet-i karfinesine erişmek, kemâle yetişmek ma'nâsındadır. Bu mâsiyetle her şeyin künhünü anlamak, nihâyetine 'akl erdirmek ma'nâsında kullanıldı: (Derk-i gavâmız, Derk-i hakâyık, Derk-i dekâyık, Derk-i netâyic); En aşağı kat, dip, feth (râ) ile de lugatdır: (Derk-i esfel-i cehennem, Derk-i esfel-i cesed,) = Tamunun dibi, "Aceb vaz' eylemiş bu bârgâh-ı hikmet-âmîzi" "Ki kemter-i sun'unu derk eyleyince pîr olur bernâ" (Nâbî)" (Mehmed Salâhî, 1319, s. 363).

Lugat-ı Remzî'de "Derk", "Bir adamın ardından yetişmek ve nihâyetine vâsil olmak ve idrâk etmek ve teb'a ve zubân ma'nâsındadır ki sâhib-i hak olan adamın talebinden hâli olmadığı şey demektir ve her nesnenin ka'rı ve dibi. Cem'i edrâk gelür ve aşağıya doğru olan tabaka ve pâyve ve mertebeye denilir bu ma'nâda oldukda cem'i derekât gelür"²⁴.

TDK'nun Türkçe Sözlüğünde "Derk"ın Arapça olduğu belirtildikten sonra "Anlama, kavrama" anlamında olduğu belirtiliyor (Türkçe Sözlük, 2011, s. 636). "Derk etmek" günümüz Türkçesinde nadiren kullanılıyor. Bu kısımda Koca Ragıp Paşa Divan'ında 3 yerde geçen "Derk" sözcüğünün bulunduğu beyitleri inceleyeceğiz.

1.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Derk idüp bu nükte-i mahfiyyeyi²⁵ ehl-i hîred

Oldı me'mûlün zuhûrundan ziyâde şâdmân

(Yorulmaz, 17/6a; Demirbağ XI, Tarih/6a)

Ehl-i hîred, bu nükte-i mahfiyyeyi derk idüp me'mûlün zuhûrundan ziyâde şâdmân oldu.

Akıl sahibi, bu gizli manayı anlayıp umduğunun meydana gelmesinden daha çok sevindi.

Şâh Sultan'ın doğumu için söylenmiş 13 beyitlik tarih manzumesinin 6. beyitinde:

Akıl sahipleri, bu gizli manayı anlayıp beklenen şeyin, doğum olayının meydana gelmesine çok sevindi.

Koca Ragıp Paşa, III. Mustafa'nın veziriazamlığını yapmış, padişah Ruslarla savaşmayı istemesine rağmen Ragıp Paşa bunu istememiş ve padişahı ikna etmiştir. (Uzunçarşılı, 1982, s. 366). Beyitte Sultan III. Mustafa'nın kızı Şâh Sultan'ın doğumu anlatılmaktadır²⁶. Önceki beyitte anlatıldığına göre bir şehzadenin doğumu

²⁴ Lugat-ı Remzî, s. 537; <http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-14188.html>

²⁵ Demirbağ'da "mahfiyye bir".

²⁶ Koca Ragıp Paşa, III. Mustafa'nın veziriazamlığını yapmıştır. III. Mustafa, Ruslarla savaşmayı istemesine rağmen Ragıp Paşa bunu istememiş ve padişahı ikna etmiştir.

beklenmektedir. Bu beyitte de istenilen olayın, yani doğumun gerçekleşmesinden duyulan mutluluk, bilhassa olayı anlayıp düşünen akıl sahiplerinin sevinci anlatılmaktadır.

Beyitte “derk etmek” sözcüğü “anlamak” anlamında kullanılmıştır.

2.

Mef’ûlü mefâ’îlü mefâ’îlü fe’ûlün

Tâ olmaya zehr-âbe-çeş-i firkatün²⁷ âşık

Derk eyleyemez lezzet-i vuslat neye derler

(Yorulmaz, Gazel 34/6b; Demirbağ, Gazel 62/6b)

Tâ firkatün zehr-âbe-çeş olmaya ‘âşık, “lezzet-i vuslat neye derler?” derk eyleyemez.

Ayrılığın zehirli suyunu içene kadar âşık, vuslatın zevki nasıldır anlayamaz.

Zehr-âbe-çeş, “Zehirli suyu içen, zehri tadan” anlamındadır. Beyitte ayrılık zehirli, acı bir suya benzetilmiştir. Tasavvuf düşüncesine göre vücûd-ı mutlakın tecellî etmesiyle birlikte ruhlar ayrılığa düşmüştür. O ilâhî varlığa tekrar ulaşmak için aşk gerektir. Şair, “ayrılığa düşüp bunu anlamayanlar, kavuşmanın zevkini bilmezler” diyerek tecellîye işaret ediyor. Bir şair olarak da benzetmeler yapıyor. Kavuşmayı tatlı, ayrılığı acı buluyor; ayrılığı zehre, zehirli suya benzetiyor.

Beyitte “derk etmek” sözcüğü “bir durumu anlamak” anlamında kullanılır.

3.

Mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün

Geşt eyledim ekâsî-i aktâr-ı ‘âlemi

Tahkîk için mebdâî-i edvâr-ı ‘âlemi

Derk eyledim netâyic-i âsâr-ı ‘âlemi

Benden sorun hakâyık-ı esrâr-ı ‘âlemi

Te’lîf-i rûz-nâme- i dehr ezberimdedir

(Yorulmaz, Manzume 9, Kıt’a 3/3; Demirbağ, Tahmis II, Kıt’a 3/3)

Mebdâî-i edvâr-ı ‘âlemi tahkîk için ekâsî-i aktâr-ı ‘âlemi geşt eyledim; netâyic-i âsâr-ı ‘âlemi derk eyledim; te’lîf-i rûz-nâme- i dehr ezberimdedir; hakâyık-ı esrâr-ı ‘âlemi benden sorun.

Arapça bir sözcük olan “mebdâî”, “mebde’nin çoğuludur ve bir şeyin başlangıcı, ilk unsurları; çekirdeği” gibi anlamlara gelir. Âlemin devredişinin aslını anlamak için dairenin merkezinden en uzak yerine kadar bütün âlemi dolaştım; âlemin eserlerinin sonucunun ne olduğunu anladım. Dünya kitabı benim ezberimdedir; âlemin sırlarının hakikatini bana sorun.

Bu kıtada Koca Ragıp Paşa’nın bilge kişiliği de yansıyor. Bu kıtada da “derk etmek” “bir durumu anlamak, farkına varmak” anlamında kullanılmıştır.

²⁷ Demirbağ’da “zehr-âbe-çeş firkatün” şeklindedir. Bu hâliyle vezne uymuyor.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Derk, sözcüğünün bulunduğu 3 beyitin incelendiği bu kısımda “derk”in Türkçe eylemek fiilini de alarak “Derk eylemek” biçiminde sözlük anlamıyla “anlamak, kavramak” olarak kullanıldığı görülüyor. Bu kısımda benzetmeye başvurulmamıştır.

E. “Fehm”

Sözlüklerde “Fehm” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki’de “Fehm” sözcüğü, Arapça olduğu belirtildikten sonra örnek cümlelerle açıklanıyor: “Anlayış, idrâk, zekâ: Fehm etmek= Anlamak; fehm olunmak = Anlaşılma” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 1009).

Lehçe-i ‘Osmânî’de “Fehm” sözcüğü, “Es. İdrâk, iz’ân, zekâ, anlama, teyekkun, tefehüm”²⁸ şeklinde tanımlanıyor.

Lugat-ı Nâci’de “Fehm” sözcüğü, “Anlamak. (İtmek) (Olunmak) masdarlarıyla terkîb ider. “Ol meh-i nâ/z u temennâ / tercümân-ı / hüsn ü ‘aşk – Fehm olunmaz/ nükte-i şer/h ü beyân-ı/ hüsn ü ‘aşk. Cevrî” (Muallim Nâci, 1987, s. 577).

Kâmûs-ı ‘Osmânî’de “Fehm” sözcüğü, “Anlamak. (İtmek) ve (Olunmak) maddeleriyle kullanılır: “Fehm olunmaz/ nükte-i şer/h ü beyân-ı/ hüsn ü ‘aşk” (Cevrî) “Ben ne yazdım sen ne fehm ettin garîb efsânedür” (Mu’allim Nâci)”²⁹ şeklinde açıklanıyor.

Lugat-ı Remzî’de “Fehm” sözcüğü, “Anlamak, zihin ile idrâk etmek ki Fârisîde şinâhten mürâdifidir”³⁰.

TDK’nun Büyük Türkçe Sözlüğünde sözcük “Fehm” şeklinde bulunmuyor, fakat "Fehmetmek" şeklinde yer alıyor. Sözcüğün Arapça “fehm” ve Türkçe “etmek” fiilinin birleşmesiyle oluştuğu belirtildikten sonra, “Anlamak, kavramak.” şeklinde tanımları veriliyor³¹. Fehm sözcüğü, tanımlardan da anlaşılacağı üzere, “endîşe, fikr ve idrâk sözcüklerinden biraz daha farklı olarak daha çok “anlamak, kavramak” anlamını içermektedir. Bu kısımda Ragıp Paşa Divan’ında 5 yerde geçen sözcüğü, yer aldığı beyitleri inceleyerek tanıtmaya çalışacağız.

1.

Mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün

Ser-efrâzım kemâlat u ma’ârif **fehm** ü dânişle

Tekellûf ber-taraf geçdim bu vâdilerde akrânı

(Yorulmaz, Kaside 2/17a; Demirbağ, Kaside II/17a)

²⁸ Lehçe-i ‘Osmânî, 1263; <http://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-20644.html>

²⁹ Mehmed Salâhî Bey, s. 193; <http://www.kamusiosmani.net/osmanlica-sozluk-12968-nedir-anlami.html>

³⁰ Lugat-ı Remzî, s. 82; <http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-22354.html>

³¹TDK Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.582f184a77d938.64735377

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Ser-efrâzım, kemâlat u ma'ârif fehm ü dânişle bu vâdilerde akrânı tekellüf ber-taraf geçdim.

Şair, beyitte başı dik bir şekilde, bilgi ve anlayışla başarılması güç işleri kolaylıkla başararak arkadaşlarını veya meslektaşlarını kolaylıkla geçtiğini, başarılı olduğunu anlatıyor.

Koca Ragıp Paşa, Bağdat valisi Ahmed Paşa'yı övdüğü bu kasidesinin 19 beyitlik nesip kısmında ilk önce kendisini övüyor; nitekim bu 17. beyitte de başı dik, bilgi ve anlayışla bu zor vadilerden mevkidaşlarını kolaylıkla geçip başarı gösterdiğini vurguluyor. Girizgah beyti olan 20. beyitte "Semiy-i Ahmed-i Muhtâr Pâşâ-yı kerem-girdâr" diyerek medhiyeye başlıyor ve Ahmed Paşa'yı övüyor.

Beyitte "fehm" sözcüğü "anlama, anlayış, kavrayış" anlamında kullanılıyor.

2.

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Fehm ile dikkat olursa her iki tedbire

Bulunur cümle bunun puhte Aristo'nun hâm³²

(Yorulmaz, Kaside 3/20a; Demirbağ, Kasîde III/19a)

Beyitte, Aristo ile Ahmet Paşa'nın düşüncesi karşılaştırılıyor. Ahmet Paşa'nın düşüncesi Aristo'nun düşüncesine göre daha olgun bulunuyor. Böylece Ahmet Paşa, mübalağa sanatı yapılarak övülüyor. Övgü, hemen bu beyitin ardından gelen "Şîve-'i lutf ile üslûb-ı hakîmâne ile / Ne Aristo ki Felâtûnları eyler ilzâm" şeklindeki beyitle sürüyor. Şair bu beyitte de Ahmed Paşa'nın yanında Aristo'nun bir önemi bulunmadığını, Platon gibi filozofları bilgece anlatımıyla susturacağını söyleyerek Ahmed Paşa'yı abartıyla övmeyi sürdürüyor. Oysa Aristo, M. Ö. 384 - 322 yılları arasında yaşamış, İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olmuş İlkçağ Yunan filozofudur (Kaya, 1991, s. 375-378). Platon ile Batı düşüncesinin en önemli iki filozofundan biri sayılır. Fizik, gökbilim, ilk felsefe, zooloji, mantık, siyaset ve biyoloji gibi konularda pek çok eser vermiştir.

Beyitte Ahmet Paşa, Aristo'nun hocalığını yapmış Platon'dan bile üstün görülerek mübalağa sanatıyla övülmüştür.

"Fehm" sözcüğü, beyitte sözlük anlamıyla "bir durumu anlamak" anlamında kullanılmıştır.

3.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Âteşîn-hû yah-edâ³³ nev-devletânı görmeyen

Nidügin **fehm** eylemez ma'ni-i germ ü serd-i derd

³² Demirbağ'da 19. sırada yer alan beyitin ikinci mısra'yı "Bulunur cümle bunun bahta er satvetün hâm" şeklindedir. Bu okunuşla ikinci mısra'yı anlamlandırmak oldukça güçtür, üstelik bu hâliyle vezne de uymamaktadır, bu nedenle Yorulmaz'ın yüksek lisans tezindeki şekli tercih edildi.

³³ Demirbağ'da "hûyih-edâ".

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

(Yorulmaz, Gazel 23/4b; Demirbağ, Gazel 26/4b)

Âteşîn-hû, yah-edâ, nev-devletânı görmeyen, ma'nî-i germ ü serd-i derd nidügin fehm eylemez.

Meydana gelen sevinçleri, mutlulukları görmeyen, ateş gibi yakıcı, buz gibi soğuk tavırlı kimse, ne derdin sıkıntısını ne de sığının anlamını bilir.

Beyitte benzetmeler yapılmış. Kötü huy, insanlara acı veren yaradılış yerine göre ateşe ve buza benzetilmiştir.

Beyitte “fehm eylemek” “bir durumu anlamak” anlamında kullanılmıştır.

4.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Ser-â-ser hüsn ü ân u şîvedir³⁴ yek-kâlîba mesbûk

Budur **fehm** itdigim ma'nâ-yı nâzûk³⁵ ol ser-â-pâdan

(Yorulmaz, Gazel 119/6a; Demirbağ, Gazel 119/6a)

Hüsn (Ar.): Güzellik, iyilik; eksiksizlik; Cemal ile kemal. Mevcudatta sebab-i muhabbet olan hüsn, ihsan ve kemal, Bâki-i Hakiki'nin hüsn ve ihsan ve kemalâtının işaretini ve çok perdelerden geçmiş zaif gölgeleridir; belki cilve-i esmâ-i hüsnânın gölgelerinin gölgeleridir.

O ser-â-pâdan fehm itdigim ma'nâ-yı nâzûk budur: Ser-â-ser yek-kâlîba mesbûk hüsn ü ân u şîvedir.

Baştan ayağa bütün her şeyden anladığım o ince anlam: O güzellik, ruh ve edanın bir kalıba dökülmüş olduğudur.

Beyitte tasavvufî bir anlam gizlidir. Baştan ayağa olan şey, tecellîdir. O ince anlam budur. Bütün her şey bir kalıba dökülmüş gibidir. Bütün bu kâinat bu şekildedir. Şair kanımızca bütün bunları ima etmektedir.

Sonuçta fehm sözcüğü yine sözlük anlamında kullanılmıştır.

5.

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Çerâdan dem urur mı macerâyı **fehm** iden Râğıb

Edeb mâni' değil mi i'tirâz-ı sun'-ı bî-çûnâ

(Yorulmaz, Gazel 142/9a; Demirbağ, Gazel 148/9a)

Râğıb! Macerâyı **fehm** iden çerâdan dem urur mı? İ'tirâz-ı sun'-ı bî-çûne edeb mâni' değil mi?

Ey Râğıb! Her şeyin sebebini anlayıp farkına varan, “Neden, niçin” diye sorar mı? Tanrı'nın âlemi yaratmasını sorgulamaya aldığımız terbiye, edep izin verir mi?

³⁴ Demirbağ'da “hüsn ü ân-ı şîvedir”; Yorulmaz'da “hüsn ü ân ü şîvedir”.

³⁵ Demirbağ'da “nâzûk”.

Beyitte şair, Tanrı'nın yaratmasının sorgulanmasını doğru bulmuyor. Bunun aldıkları eğitime, terbiyeye uygun olmadığını belirtiyor. Bu terbiye bu sorgulamayı engelleyecektir. Oysa Koca Ragıp Paşa, doğu ve batıda yetişmiş filozofları tanımaktadır. Şiirlerinde bu filozoflara da telmihte bulunmuştur. Fakat bu beyitteki anlatımıyla filozofların yolunda olmadığını da belirtmektedir. Bu yönüyle XVII. yüzyıl şairlerinden Nâbî'yle de uyumludur. Şâir Nâbî de oğluna yazdığı Hayriye'de oğlu Hayri'ye felsefeden uzak durmasını söyler.

Sonuç olarak beyitte “fehm” sözcüğü burada da sözlük anlamındadır.

Fehm sözcüğünün incelendiği bu beş beyitte sözcüğün sözlük anlamında kullanıldığı görülüyor; sözcükle ilgili herhangi bir benzetme bulunmuyor.

F. “Re’y”

Sözlüklerde “Re’y” sözcüğü:

Kâmûs-ı Türki'de “Re’y”: “Ar. Âra'. Görme, görüş, nazar. Müşâhede: Re'yü'l-'ayn = Kendi gözüyle görerek. [Bu ma'nâ ile yalnız bu bu ta'bîrde müst'ameldir.] 2. Fikr, mütâla'a, bir iş hakkında düşünme neticesi olarak söylenen söz ve dermiyân olunan çâre ve tedbîr: Re'y vermek = Beyân-ı mütâla'a etmek: Herkes re'yini beân etsin: Bu bâbda sizin re'yiniz nedir? Bu iş re'yinize muhavveldir. // Re'y toplamak = Bir meclis a'zâsının bir iş hakkında ayrı ayrı fikirlerini sorup kaydetmek. İttifâk-ârâ, ittihâd-ârâ = Bir meclis veya mahkeme a'zâsının kâmilen bir fikirde bulunması;; ekseriyet-ârâ = A'zâdan kısm-ı a'zâmetin bir fikirde bulunması; İhtilâf-ârâ = Bir meclis a'zâsının başka başka efkârda bulunup ittihâd edememeleri; Sülûsân-ı ekseriyet-ârâ = Akli iki sülûs nisbetinde olan ekseriyet-ârâ” (Ş. Sâmî, 1987 ve 1317, s. 657).

Lugat-ı Nâci'de “Re'y” sözcüğü, “Netice-i tefekkür olan hüküm, hükmi fikrî, hükmi nazârî: Re'y-i sedîd. Re'yü'l-'ayn = Gözüyle görmek, Re'yü'l-'ayn görmüş = Gözüyle görmek süretiyle görmüş” (Muallim Nâci, 1987, s. 430).

Lehçe-i 'Osmânî'de “Re'y” sözcüğü, Arapça olduğu belirtildikten sonra örnek cümlelerle açıklanıyor: “Görme, re'yü'l-'ayn, nazar-ı mütâla'a, hükmi ihtiyâr, tedbîr-i fikr, sâhib-i re'y – İttifâk-ı ârâ”³⁶

Lugat-ı Ebüziyâ'da “Re'y” sözcüğü, Arapça olduğu belirtildikten sonra örnek cümlelerle açıklanıyor: 1Hüküm, i'tikâd, kıyâs, netice-i fikr ü nazar: Re'y-i sâlim, re'y-i sakîm, re'y-i metîn. Re'yü'l-'ayn = Gözüyle görmek. Re'yü'l-'ayn meşhûdum oldu.

Re'y sözcüğü, TDK'nun Türkçe Sözlüğünde “1. Oy. 2. Düşünce, görüş, fikir” (Türkçe Sözlük, 2005, s. 1656) şeklinde tanımlanıyor. Re'y sözcüğü divanda iki tarih manzumesinin Farsça yazılmış beyitlerinde geçiyor. Farsça yazılmış bu beyitlerdeki “Re'y” sözcükleri için de bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

1.

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

³⁶ Lehçe-i Osmânî, s. 1129, [http : // www. lehceiosmani.com / osmanlica - turkce - sozluk - madde - 17656. html](http://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-17656.html)

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136

Bâ işârâteş beşâret-bahş-i erbâb-ı niyâz
Hâme-i re'yeş büved kufl-i hôdeş-râ kilid

(Yorulmaz, Tarih 10/37b; Demirbağ, Tarih IV/37b)

Bâ işârâteş beşâret-bahş-i erbâb-ı niyâz hâme-i re'yeş büved kufl-i hâd tu-râ
kilid

Onun işareti, alakası niyaz erbabına müjdedir; onun düşünce kalemi benlik
kilidinin anahtarı oldu.

Kullara iyi ve hayırlı haberler, onun ilgisiyledir; düşünce kalemi benliğin
kilidini açar, onu fethedip ele geçirir. Şair, Farsça yazılmış bu beyitte düşünceyi, benliği
fetheden, ele geçiren bir kaleme benzetiyor.

2.

Fa 'i lâ tün Fa 'i lâ tün Fa 'i lâ tün Fa 'i lün

Ehl-i perver kadr-dân-ı³⁷ dehr Sultân Mustafâ
Tab'ı nakkâd-ı³⁸ ma'ârif re'y ü tedbîri³⁹ sedîd

(Yorulmaz, Tarih 15/1b; Demirbağ, V Tarih/ 1b)

Tab'ı nakkâd-ı ma'ârif, re'y ü tedbîri sedîd; ehl-i perver, kadr-dân-ı dehr Sultân
Mustafâ.

Bilginin değerini bilen yaratılışa sahip, görüş ve tedbiri güvenilir; insanları
seven, dünyanın değerini bilen Sultan Mustafa.

Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi'ye tarih olarak yazılan bu mazumenin
birinci beyitinde Sultan Mustafa, nakkâd, yani "bir şeyin iyisini kötüsünü bilen" olarak
anlatılıyor. Bilginin değerini bilmesi, düşünce tavrının güvenilir olması, insanları
sevmesi, dünyanın ne olduğunu bilmesi bakımlarından tanımlanıyor. Bu özellikleriyle
övülüyor.

Beyitte "re'y" sözcüğünün, "görüş ve düşünce" anlamında kullanıldığını
görüyoruz.

Bu iki Farsça beyitin birincisinde düşünce anlamındaki re'y sözcüğünün
kaleme benzetildiği, ikincisinde ise sözlük anlamında kullanıldığı görülüyor.

Sonuç

Koca Ragıp Paşa Divanı'nda "Endişe" sözcüğü 8 yerde geçmektedir. Bu
beyitlerde endişe, kalem, kılıç, mühür, şarap, deniz, inci ve minder gibi somut nesnelere
benzetilmiştir. Yalnızca 7. beyitte sözlük anlamında kullanıldığı görülür.

Fıkr sözcüğü, Divan'da 17 yerde belirlenmiştir. 1, 2, 3 ve 12. beyitlerde fikr,
kalem veya kuş, dizgin, denizden inci çıkararak bir el, hazine, servete benzetilir. 8, 9, 10,

³⁷ Yorulmaz'da "kadr-dân-ı" Demirbağ'da "kadr-ân" şekli tercih edilmiştir.

³⁸ Her iki tezde "nukâd" okunmuş, kanımızca sahte parayla gerçeğini ayırdeden
anlamında "nakkâd" okunması daha uygun olur.

³⁹ Yorulmaz'da "tedbîri", Demirbağ'da "tedbîr-i" şekli tercih edilmiştir.

C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
16 ve 17. beyitlerde sözlük anlamında, 7, 11, 14 ve 13. beyitlerde “zihinde bir görüntü canlandırmak, hayal etmek” anlamlarında kullanılmıştır.

İdrâk, sözcüğü Divan’da 7 yerde yer alır. Üç beyitte dokuz kat göğe veya gökten yağın damlalara, hakikatleri gören göze, servet harmanını yakan ateşe benzetilir. Diğer dört beyitte sözlük anlamında kullanılır.

Derk, sözcüğü, Divan’da “Derk eylemek” biçiminde, benzetmelere başvurulmadan “anlamak, kavramak” anlamında üç kez kullanılmıştır.

Fehm sözcüğünün Divan’da herhangi bir benzetmeye başvurulmadan beş yerde yalnızca sözlük anlamında kullanıldığı görülür.

Re’y sözcüğü, Farsça iki beyitte geçer. Beyitlerin birincisinde “re’y” kaleme benzetilir, ikincisinde ise sözlük anlamında kullanılır.

Ragıp Paşa’nın ele aldığımız beyitleri arasında İran’ın bilge şairlerinden Sâib-i Tebrizî’den etkilendiğini anlatan bir beyit de bulunuyor.

XVIII. yüzyıl devlet adamı ve şairlerinden Koca Ragıp Paşa’nın incelediğimiz beyitlerinden Doğu ve Batı’da yetişmiş bilgin ve bilgeleri iyi bilen, kültürleri iyi tanıyan bilge yaradılışlı bir devlet adamı ve şair olduğu anlaşılmaktadır. Şiirleri onun Sâib-i Tebrizî’den de etkilendiğini göstermektedir. Divan’ında eski Yunan Filozoflarından Aristo’nun adı bir kez, Platon’un adı dört kez Felatun, bir kez de Eflatun şeklinde geçer. Özellikle edebiyatımızda daha önce adı pek geçmeyen İranlı şâir, filozof ve âlim İbnü’l-‘Amîd’in Ragıp Paşa’nın şiirlerinde adının iki kez geçmesi oldukça dikkat çekicidir.

Ragıp Paşa’nın şiirlerinde övdüğü kişileri karşılaştırdığı filozoflar, onun hem Doğu hem de Batı felsefesini tanıdığını gösteren kanıtlardır. İslâmî bilgi ve kültüre son derece hâkim olan Ragıp Paşa’nın, her ne kadar Doğu ve Batı felsefesini tanısa da Nâbî gibi Batı felsefesinden uzak durmayı tercih ettiği, Doğu kültürüne bağlı olduğu kendi anlatımından anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

A’dan Z’ye Tarih Ansiklopedisi, (1984), s. 993.

Ahmet Vefik Paşa, (2000), *Lehçe-i ‘Osmânî*, TDK Yayınları, Ankara.

Aksoy, Ö. A, (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 2, Deyimler Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, s. 816.

Ali Nazîmâ - Reşad, (1319), *Mükemmel Osmanlı Lugatı*, İstanbul.

Aydıner, M, (2007), “Ragıp Paşa” mad., *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, s. 403-406, İstanbul.

Burhân-ı Kâtu’, (1376), (Bi-ihimâm: Doktor Muhammed Mu’in), Cild-i Evvel, Tahran, s. 172.

Demirbağ, Ö, (1999), *Koca Ragıp Paşa ve Divan-ı Ragıp*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van.

- Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
Genç, İ, (2010), *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Klâsik Dönem, İzmir, s. 311.
- Gültekin, H, (2015), “Koca Râgıb Paşa Münşeât’ında Nâdir Şah ve Caferî Mezhebi Tartışmalarına Dair Mektuplar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 76.
- Güner, A, (1999), “İbnü’l-‘Amîd” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XX, s. 485, 486. İstanbul.
- Güner, A, (1999), “İbnü’l-‘Amîd” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XX, s. 486, 487. İstanbul.
- İnalcık, H, (2012), “Tîmâr” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, s. 176, Ankara.
- Kaplan, M, (2008), *Hayriyye-i Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- Kaya, M, (1991), “Aristo” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, s. 375-378.
- Lehçe-i ‘Osmânî, [http :// www. lehceiosmani. com / osmanlica-turkce - sozluk - madde - 17265. html](http://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-17265.html). (Erişim Tarihi: 08.12. 2016 / 14: 03)
- Lügat-i Remzî, [http :// www. lugatiremzi. com / buyuk - osmanlica - sozluk - madde - 952. html](http://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-952.html). (Erişim Tarihi: 08.12. 2016 / 14: 10)
- Mehmed Salâhî Bey, (1313), *Kâmûs-ı ‘Osmânî*, Mahmud Beg Matba’ası, İstanbul.
- Muallim Nâcî, (1987), *Lûgat-ı Nâcî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Mütercim Âsım Efendi, (2000), *Burhân-ı Katı*, haz.: Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Dr. Derya Örs, TDK Yayınları Ankara, s. 215.
- Olguner, F, (1994), “Eflatun” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, s. 469-476.
- Ş. Sâmi, (1987 ve 1317), *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- TDK Büyük Türkçe Sözlük, [http :// www. tdk. gov. tr / index. php? option = com _ bts & arama = kelime & guid = TDK. GTS. 582f184a77d938.64735377](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.582f184a77d938.64735377) (Erişim Tarihi: 01.12.2016 / 13:35).
- Türkçe Sözlük*, (2005), TDK Yayınları, Ankara.
- , (2011), 11. Baskı, TDK Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H, (1982), *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. Bölüm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yorulmaz, H, (1989), *Koca Ragıb Paşa Divanı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensütüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 25, Sayı 4, 2016, Sayfa 109-136
-----, H, (1998), *Koca Ragıp Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları,
Ankara.
Ziya Şükûn, (1984), *Farsça Türkçe Lûgat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, C.
I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 180.

